

Arūnas Gelūnas

Lietuvos Respublikos ambasadorius prie UNESCO

DAUGIAKALBYSTĖ KAIP TARPKULTŪRINIO ŠVIETIMO PRIELAIDA: NUO UNESCO PROGRAMŲ IKI ŠIUOLAIKINIŲ VALSTYBIŲ TVARIO PLĖTROS IŠŠŪKIŲ³

„The conquest of learning is achieved through the knowledge of languages“ (Roger Bacon (XIII a. anglų filosofas)).

„Gera yra gimti mažame krašte, kuriame gamta atitinka žmogaus mastelį, kur amžiams bėgant sugyveno kartu skirtingos kalbos ir kultūros. Kalbu apie Lietuvą – mitų ir poezijos žemę“.
(Česlovas Milošas, Kalba, pasakyta 1980 m., Nobelio premijos įteikimo proga).

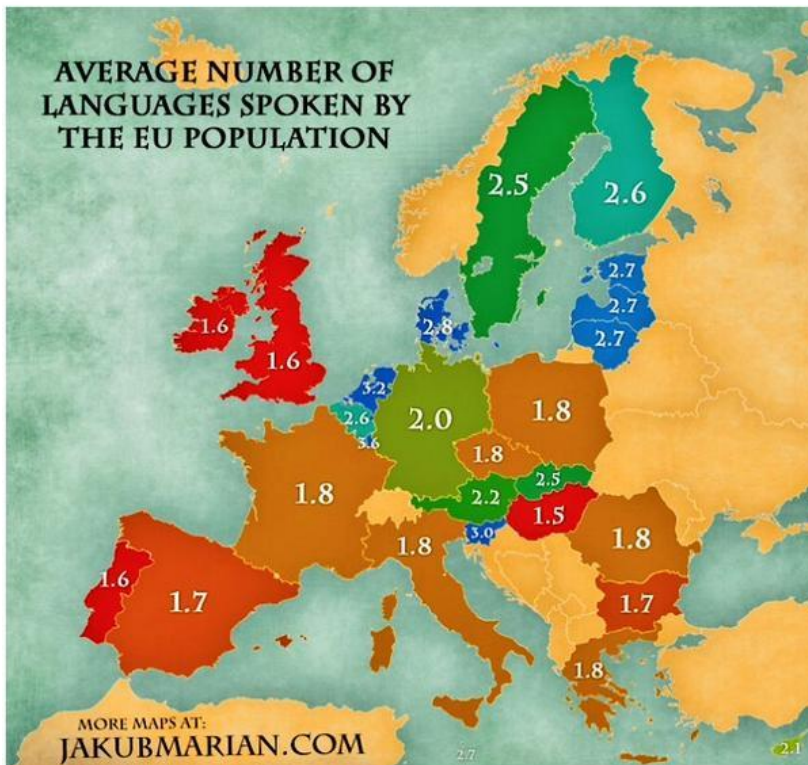
Nors UNESCO, kurioje atstovauju Lietuvai, yra pasaulinio masto tarptautinių ekspertų ir švietimo politikos formuotojų susitikimų platforma, visi joje dirbantys diplomatai puikiai suvokia, jog be glaudaus bendradarbiavimo su universitetų mokslininkais joks strateginių problemų sprendimas nėra įmanomas. Tad gera sugrįžti į universitetą, kuriame vos prieš keturiolika metų įgijau humanitarinių mokslų daktaro laipsnį.

Savo pranešimą norėčiau pradėti, papasakodamas apie vieną ypatingą savo gyvenimo susitikimą. Ne veltui šio pranešimo epigrafui pasirinkau Česlovo Milošo garsiąją frazę. 2011-aisiais šventėme Milošo metus, o jam skirtos paminklinės lentos atidengimo ant Vilniaus universiteto sienos iškilmėms į Lietuvą iš JAV atvyko didžiojo poeto sūnus Andrew Miloszas. Lentą atidengėme kartu su Respublikos Prezidente Dalia Grybauskaite, o po ceremonijos pakviečiau Andrew puodeliui kavos į savo kabinetą⁴. Kalbėjome, žinoma, apie didįjį Andrew Miloszo tėvą, jo idėjas, tačiau pokalbis netruko pasukti ir prie tam laikui

³ Šis straipsnis parengtas pagal dr. Arūno Gelūno plenarinio posėdžio pranešimą, skaitytą IX LKPA ir III VDU UKI tarptautinėje konferencijoje „Darnioji daugiakalbystė: kalbos, kultūra, visuomenė“, kuri vyko VDU, Kaune, 2015 m. gegužės 29–30 d.

⁴ 2010–2012 m. dr. Arūnas Gelūnas buvo Lietuvos Respublikos kultūros ministras (red. past.).

aktualios lietuvių ir lenkų santykių problematikos. Netikėtai Andrew Miloszas pasiūlė man imtis iniciatyvos mokyti Lietuvos lenkus... lenkų kalbos. Pasitikrinau, ar gerai išgirdau svečio siūlymą, o Andrew Miloszas žaismingai pridūrė, jog dažnai nelabai supranta, ką jo tautiečiai Vilnijos krašte jam sako. Atsakaiu, jog, mano manymu, ir lietuviams nepakenktų jos rimčiau pasimokyti – štai menotyros ar istorijos specialybių studentams jos mokytis privalu, užtai jie žymiai geriau už kitus supranta kaimyninės Lenkijos kultūrą, jos visuomenės aspiracijas. Štai tada Adrew pateikė mintį, kuri man išliko visam gyvenimui. Jo nuomone, Lietuvai tiktų Olandijos modelis, kur dažnas žmogus geba susikalbėti 4–5 kalbomis, nejučiamas diskomfortas, bendraujant ir mezgant santykius nė su viena Olandijos kaimyne (1 pav.). Nuo to laiko tylomis svajoju, kad svečio palinkėjimas Lietuvai pradėtų pildytis.

1 pav. Europos Sąjungos gyventojų mokamų kalbų vidurkis pagal šalį

Pernelyg keblu ir sudėtinga?

Čia pateiksiu kitą istoriją.

Kalbėdamas apie skirtingų žemės būtybių nervinių sistemų išsivystymą, mano logikos dėstytojas, šviesios atminties profesorius Romanas Plečkaitis, mėgo studentams pateikti tokį pavyzdį: slieko nervų sistema yra esmiškai paprasta, todėl, vargu ar galima sakyti, kad „sliekas nervinasi“, tačiau katė – jau visiškai kitas reikalas. Katė pasiunta! Jos psichika žymiai sudėtingesnė, aukštesnio lygio. Kaip įvadinė tezė į mąstymo paprastumą ir sudėtingumą šis pralinksminantis pavyzdys studentams gerai tikdavo. Manau, ne vienas iš jų slapčia geidavo būti panašesnis į katę, nei į slieką... Prie šio pavyzdžio dar sugrįšiu – pamatysime, kad gilus noras matyti gyvenimą kuo paprastesnį, gauti trumpus ir paprastus atsakymus į labai sudėtingus klausimus gali būti labai galingas ir turėti tikrai destruktivias pasekmes.

Gal tai ir nekorektiška, tačiau šią linksmą universitetinę istoriją spontaniškai prisiminiau, galvodamas apie vienos mokamos kalbos ir daugiakalbystės palyginimą. Jaučiu gilią pagarbą žmonėms, gerai mokantiems gimtąją kalbą, ją puoselėjantiems ir ja besididžiuojantiems. Manau, nesuklysiu teigdamas, kad geras gimtosios kalbos mokėjimas yra būtinas raktas į visas tolimesnes humanitarines studijas, tai netrukdo ir griežtųjų mokslų pažinimui. Tačiau nepakanka šį raktą nešiotis kišenėje, būtina aktyviai juo rakinti mūsų kelionei kelią pastojančias duris. Ši auditorija geriau už mane žino, kaip kartais sunkiai atsiveria svetimos kalbos durys besimokančiajam, tačiau net ir menkai jas pravėrusiems jau atsiveria platesnis horizontas. Kita vertus, vokiečių genijus Wolfgangas Johanas fon Gėtė yra pastebėjęs štai tokį paradoksą: „Žmonės, nemokantys užsienio kalbų, gerai nepažįsta ir gimtosios“... (Goethe, 1907). Jam pritaria šiuolaikiniai lingvistai, tvirtinantys, kad „dvikalbiai ir daugiakalbiai turi intelektinių ir socialinių pranašumų“ (prieš vienkaltus). Pasak australų mokslininko Stepheno Wurmo, dvikalbiai ir daugiakalbiai ne tik praplečia savojo pasaulio horizontą, tačiau įgyja geresnę atmintį, leidžiančią tiksliau ir selektyviau atsiminti reikšmingus faktus, nepalyginamai geriau mokosi ir įsisavina naują informaciją bei lanksčiau interpretuoja naują patirtį, taip pat pasižymi didesne tolerancija kultūriniais skirtumams. Viso to negalima pasakyti apie vienkaltus,

kurie gana agresyviai, neigiamai vertina visa, kas nauja. Kaip čia neprisiminsi ištraukos iš Tomo Mano romano „Užburtas kalnas“, kuriame aprašomas Šveicarijos kalnų kurorte besigydantis turtingas meksikietis, mokantis vien gimtąją – ispanų – kalbą. Kitiems klinikos klientams prie pietų stalo laisvai bendraujant keliomis kalbomis, meksikietis savąja veido išraiška primindavęs kurčnebylį (Manas, 1978).

Vienkalbystė ar daugiakalbystė? Kieno šis pasirinkimas? Nors kartais kalbų mokymasis atrodo kaip *vien nuo individo poreikių priklausantis laisvas pasirinkimas*, akivaizdu, kad sudėtingų XXI a. švietimo politikos verpetų kontekste jis traktuotinas kur kas kompleksiščiau, svarstytinas, įvertinant daug aplinkybių. Tokių debatų elementai yra smarkiai nulemti konkrečios visuomenės istorinės, kultūrinės, politinės ir psichosocialinės atminties bei dėl jos susiklosčiusios dabarties konfigūracijos.

Ar ši visuomenė visuomet buvo laisva? Ji – buvusi kolonija ar kolonistė? Koks jos santykis su geografiniais kaimynais? Koks jos santykis su diaspora? Kokia šios visuomenės tautinė sankloda? Ją sudaro viena tauta ar daugybės tautų (genčių) mozaika? Ar šioje visuomenėje įvairios tautinės grupės sugyvena harmoningai? Ar yra iškilusi grėsmė joje dominuojančioms kalboms? Ar ši visuomenė įgudusi demokratijoje? Ji – technologiškai pažangi ar atsilikusi? Kaip jos nariai suvokia savo vaidmenį pasaulyje? Ar ji kuria *pasaulinio lygio* kultūrą, ypač – literatūrą?

Visi šie klausimai neišvengiamai tampa aktualūs, kuriant daugiau ar mažiau daugiakalbes švietimo sistemas, mėginant atsakyti į klausimą, kokio amžiaus būdamas, visuomenės narys turėtų be gimtosios kalbos pradėti įsisavinti dar vieną ar kelias kitas kalbas? O gal *visa mokymo programa* bus grįsta dvikalbyste? Daugiakalbyste? Koks šioje visuomenėje tokio mokymo poreikis? Ar pakanka mokytojų? Ar užtektinai turima mokymo priemonių, vadovėlių?

Pagrindiniame UNESCO dokumente, išsakančiame oficialią šios organizacijos poziciją dėl daugiakalbystės nūdienos švietime, pavadintame „Švietimas daugiakalbiame pasaulyje“, kuris buvo išleistas jau senokai, 2003 metais, tačiau yra plačiai naudojamas ir cituojamas iki šiol,

daugiakalbystės iššūkiui švietimo sistemoms analizuojami pasauliniame kontekste. Daugelis iš jų Lietuvos švietimo sistemų strategams – arba sunkiai suvokiami, arba seniai pamiršti. Kiti – mūsų tik laukia. Ar galite įsivaizduoti situaciją, kad visuomenėje mergaitėms ir moterims draudžiama mokytis užsienio kalbų? Ar pajėgtumėte suvokti mokytojų, mokinių ir jų tėvų susitarimą priešintis mokymui gimtąja kalba, laikant tokį mokymą neperspektyviu ir reikalaujant švietimo kolonistų paliktąja oficialia kalba arba kita populiaria užsienio kalba? Kita vertus, jau atsigręžus į Lietuvą, ar numanote, kaip pasikeistų diskusijos dėl kalbų vaidmens lietuvių lavinime, jei nebūtų buvę carinės okupacijos šimtmečio ir lietuviškos spaudos draudimo, Vilniaus krašto okupacijos ir vėliau – pusės amžiaus sovietinės okupacijos bei mūsų viešosios erdvės rusinimo? Esu tikras, kad daugelį problemų matytume visiškai kitoje šviesoje, nebūtume tokie gynybiški savo gimtosios kalbos atžvilgiu. Sykiu – atviresni svetimoms kalboms.

Vis dėlto, įvertinę bei suvokę istoriją ir geopolitiką kaip neišvengiamą duotybę, kiekvienos konkrečios valstybės strategai privalo su didžiausia atsakomybe ir kiek įmanoma mažiau pasiduodami politinėms manipuliacijoms susikaupti ir įvertinti savosios visuomenės investicijų į ateitį galimybes. Kalbos mokymas, mano giliausiu įsitikinimu, YRA tokia investicija.

Tad kokia bus ši visuomenė? Ar ji bus konfliktų draskoma ir skurstanti? Ar, kita vertus, demonstruos vertybes, patrauklias viso pasaulio šviesiai mąstantiesiems, atvers šalį bendradarbiavimui, pavers nepamirštama lankymo vieta? Šiuos žodžius rašau aplinkoje, kurios informacinė erdvė yra pilna pranešimų apie kraują stingdančius konfliktus Sirijoje, Irake, Jemene ir Afganistane, Palestinoje ir Kalnų Karabache, Malyje ir Libijoje, o taip pat, kas baisiausia, visai netoli nuo mūsų – Ukrainoje, be to, tiesiog šiomis dienomis įsiplieskusi nesantaika Makedonijoje.

Visi sutinka, jog švietimo sistemose kalbų klausimas nėra vien techninės problemos sprendimas. Žinoma, amžinas netikrumas dėl to, ar užteks lėšų, dažnai yra labai pagrįstas. Vis dėlto pamatinė problema yra daug gilesnė: kokios ateities ši visuomenė sau geidauja? Pacituosiu jau minėtą UNESCO dokumentą „Švietimas daugiakalbiame pasaulyje“:

„Kitos kalbos mokymasis atveria prieigą prie kitų vertybinių sistemų ir pasaulio interpretavimo būdų, o sykiu paskatina tarpkultūrinį supratimą ir padeda naikinti ksenofobiją. Tai vienodai gerai tinka tiek mažumos, tiek daugumos kalbų atstovams“ (UNESCO, 2003).

Kalbų mokėjimas neabejotinai atveria platesnius horizontus, tačiau neretam piliečiui čia kyla esminis klausimas: ar Lietuva turėtų sukti galvą dėl platesnio horizonto? Juk šalia tų, kurie džiaugiasi galimybe keliauti pasaulio platybėmis, yra daugybė skeptikų, peikiančių Lietuvos narystę Europos Sąjungoje, jos pastangas prisidėti prie mokyklų statybos Afganistane ar politinio stabilumo Malyje. Ar neverčiau susitvarkyti savame ūkyje, kurio kai kurios sritys šaukte šaukiasi dėmesio? Mus vis dar gerokai gąsdina kalbos apie užsienio specialistų pasitelkimą tose Lietuvos ūkio srityse, kuriose trūksta savų darbo rankų ar išmintingų galvų. Neutrūksta ir galvojančiųjų, kad užsienio kalbų mokymas tiesiogiai talkina emigracijai, kuri iš Lietuvos yra masinė.

Analizė ir blaivus protas yra būtini, tačiau dažniausia cinikai ir skeptikai nėra pažangos variklis, o posakis, kad „institucija griūva tuomet, kai ją apleidžia idealistai“, pasirodo labai teisingas. Reikėtų pridurti: ne vien institucija, valstybės – taip pat. Laimė, idealistų kiekis Lietuvos švietimo institucijose ir universitetuose dar yra pakankamai didelis, o mūsų jaunimo gebėjimo kalbėti keliomis kalbomis lygis – visai neblogas. UNESCO strateginė nuostata, kad vidurinį išsilavinimą įgijęs jaunuolis turėtų geras darbinės bent trijų kalbų žinias (gimtosios, oficialiosios ir pasirinktos užsienio kalbos (daugelyje šalių oficialioji valstybės kalba daugeliui piliečių nėra gimtoji) Lietuvoje yra gana sėkmingai pildoma.

Gal kiek slegiantis yra masiškai paplitęs ir vis labiau įsigalintis instrumentinis požiūris į kalbą, kai kalbos mokėjimas yra laikomas vien ekonominės sėkmės laidu, kovos darbo rinkoje ginklu. Tai neišvengiamai atsispindi ir požiūryje į kalbos mokymą. UNESCO akcentuoja *kultūrinį svetimoms kalbos mokymo aspektą*, kurį čia norėčiau kiek detaliau paliesti.

„Privalu stiprinti kultūrinį kalbos mokymo ir mokymosi komponentą, nes tik šitaip pasiekiamas gilesnis kitų kultūrų

supratimo lygmuo; kalbos turi virsti ne paprasčiausiomis lingvistinėmis pratybomis, o galimybėmis atspindėti kitokį gyvenimo būdą, kitas literatūras, kitokius papročius" (UNESCO, 2003).

Niekuomet nepamiršiu vieno airių verslininko pasakymo, kad Airijoje verslas neina į tuos miestus, kuriuose nėra universiteto. Tad iš tiesų ir nėra aišku, kokia gi ta sėkminga verslo plėtros strategija. Mano giliausiu įsitikinimu, pokalbis apie Šekspyrą žmones neretai gali paversti geresniais verslo partneriais nei geriausias techninių terminų išmanymas. Galiu, žinoma, ir klysti.

Noriu kiek sugrįžti į pranešimo pradžią – ar galimi paprasti atsakymai į sudėtingus klausimus ir ar vienkalbystė yra toks atsakymas, svarstant savo kultūrinę tapatybę? Mus supanti tikrovė tarsi sakyte sako – pavojinga pateikti paprastus atsakymus į sudėtingus klausimus. Nuolat skaitome žinias apie vadinamosios „Islamo valstybės“ galvažudžius, sprogdinančius helenistines šventyklas, daužančius neįkainojamos vertės skulptūras vien todėl, kad jos neatspindi „teisingo“ tikėjimo; valančius Artimuosius Rytus nuo kitokio požiūrio, grasinančius Vakarams. Andrew Miloszo patarimas lyg olandams mokytis keturių-penkių kalbų jiems, neabejoju, pasirodytų anekdotiškai neadekvatus. Tačiau, ar Lietuvoje ir Vakaruose taip pat nėra panašiai galvojančių? Daugiakalbystė sunkiai skinasi kelią į didžiųjų valstybių švietimo sistemas, veikia seni kolonijinių karų prisiminimai ir norai įrodyti savo kalbos ir kultūros viršenybę. Neužsiminiu apie interneto erdves ir jo platybių lingvistinius labirintus, nes tai atskira, labai plati tema. Tačiau aišku viena – negali būti paprasto sudėtingų problemų sprendimo būdo, protekcionistinė ir puristinė laikysena nieko negali apsaugoti, o daugiakalbystė, kaip tik atvirkščiai, padeda sutvirtinti savo kalbinę ir kultūrinę tapatybę, paskleisti ją kiek įmanoma plačiau – užmezgant draugiškus bendradarbiavimo santykius su kaimynais ir patiriant kitų kultūrų atradimo džiaugsmą.

Literatūra

Bacon, R. (2000). The Opus Majus of Roger Bacon - Volume 1, Thoemmes Press – Medieval and Renaissance Philosophy. ISBN 1855068567.

- Binde, J. (2001). Keys to the 21st Century. Berghahn Books. New York, Oxford. UNESCO Publishing Paris. ISBN 978-1-57181-401-2.
- Goethe, J. W. (1907). Maximen und Reflexionen, nach den Handschriften des Goethe- und Schiller Archivs, Goethe-Gesellschaft, Weimar.
- King, L. (2003). Education in a Multilingual World. UNESCO Education Position Paper. Editorial coordination UNESCO Publishing Paris. Prieiga per internetą:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf>.
- Manas, T. (1978). Užburtas kalnas. I dalis, Vaga.
- Marian, J. (2012). Europos Sąjungos gyventojų mokamų kalbų vidurkis pagal šalį. Prieiga per internetą: <http://jakubmarian.com/average-number-of-languages-spoken-by-the-eu-population/>.
- UNESCO. (2003). Education in a Multilingual World. Paris: UNESCO Education position paper. Prieiga per internetą:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf>
- Wurm, S. A. (ed.) (2001). Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing. Paris: UNESCO Publishing.

Arūnas Gelūnas

Ambassador, Permanent Delegate of the Republic of Lithuania to UNESCO; arunas.gelunas@urm.lt

MULTILINGUALISM AS A PREREQUISITE OF INTERCULTURAL EDUCATION: FROM UNESCO PROGRAMMES TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT CHALLENGES OF MODERN STATES

This text is a keynote speech held at the 9th Language Teachers' Association on Lithuania and 3rd Vytautas Magnus University Institute of Foreign Languages International Scientific Conference "Sustainable Multilingualism: Language, Culture and Society", Kaunas, Lithuania, 29 May 2015.